

**Pr. lect. univ. dr. Nicolae Preda,
Departamentul de Teologie Sistematică, Practică și Artă Sacră,
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”,
Universitatea din București**

MANUSCRISUL *B. VII. 30* DE LA BIBLIOTECA NAȚIONALĂ DIN TORINO, O PSALTIRE – CEASLOV

Abstract: *Liturgical research today needs, more than ever, solid studies that come to support and confirm the continuity, authenticity, and stability of the living liturgical tradition of our Church. Therefore, any work that considers liturgical sources can only enrich research.*

The Taurinensis B. VII. 30 is, in my opinion, for the study of Liturgy in general, and for the history and evolution of Byzantine church hymns in particular, clear evidence of the continuity and stability of our worship structures and rites, since it contains liturgical rites attested in the 8th and 9th centuries, which do not seem to have changed much to this day. The codex contains fragments from the Psalms, from the Biblical Songs (odes) and from various commentaries on the Psalms and Odes; fragments from troparia and from the orders of certain Canonical Hours such as: Hour I, III, VI, IX, Obednitsa, Great Compline and Midnight Office.

I therefore consider that a brief presentation of it at the Conference is an occasion for real joy.

Keywords: *Manuscripts, Canonical Hours, worship books, Psalter, Book of Hours, antiphons.*

1. Precizări preliminare

Studiul de față reprezintă o „prescurtare” a unei lucrări mai ample pe care am publicat-o parțial (mai aveam încă mult de lucru la ea), în anul 2018, la Editura Granada, în regie proprie (un număr mic de exemplare), cu titlul: *Manuscrisul B. VII. 30 (Psalterium cum glossa) de la Biblioteca Națională din Torino: (noțiuni de liturgică)*.

Din păcate, în spațiul românesc această lucrarea a rămas „necunoscută” până astăzi, astfel încât, prezentarea succintă a codicelui *B. VII. 30* de la Biblioteca Națională din Torino în cadrul Simpozionului ar putea fi un bun prilej ca acest codice să fie cunoscut și cercetat de un public mult mai numeros.

Codicele *Taurinensis B. VII. 30* (PAS. GR. CCCXLII¹) adăpostit astăzi de Biblioteca Națională din Torino, reprezintă, în opinia mea, unul din manuscrisele interesante² și vechi ce au legătură cu istoria *Laudelor bisericești*³ din ritul bizantin.

Chiar dacă, condițiile lamentabile în care se găsește manuscrisul i-ar fi putut împiedica pe cercetători să-i constate valoarea, nu sunt deloc puțini aceia care vor analiza acest codice chiar și după deteriorarea⁴ lui, survenită în urma incendiului din 1904⁵.

1. Sigla și numărul manuscrisului din *Catalogul* lui G. L. PASINI, *Codices manuscripti Bibliothecae Regii Taurinensi, Athenaei, per lingua digesti, & binas in partes distributi, in quarum prima hebraei, & graeci, in altera latini, italici, & gallici*, Tomus I, Ex Typographia Regia, Taurini, 1749, p. 470.

2. „Questo codice dicesi essere molto importante”, I. GUARESCHI, „Osservazioni ed esperienze sul ricupero e sul restauro dei codici danneggiati dall'incendio della Biblioteca Nazionale di Torino”, în: *Memorie della Reale Accademia delle Scienze di Torino*, serie II, LIV (1904) 31, p. 453.

3. „Cântările, rugăciunile, laudele și mulțumirile care se aduc lui Dumnezeu în zilele de sărbători, iar în mănăstiri, în fiecare zi, sunt grupate într-o serie de slujbe care se numesc în general, cu un termen consacrat, «*Cele șapte laude*» și anume: *Vecernia* (slujba de seară), *Pavecernița* sau *Dupăcinarea* (rugăciunea de după cină sau înainte de culcare), *Polunoșnița* sau *Miezonoptica* (rugăciunea de la miezul nopții), *Utrenia* (slujba de dimineață) și *Orele* sau *Ceasurile*, în număr de patru (I, III, VI, IX), adică rugăciunile de la începutul celor patru sferturi ale zilei”, Pr. Ene BRANIȘTE și Prof. Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2001, p. 256.

4. „Risposta che il cod. gr. B. VII. 30 è lo stesso *Salterio* danneggiatissimo...”, este o notă anonimă din 24 octombrie 1904, care se găsește pe o a doua filă adăugată la începutul manuscrisului (a se vedea microfilmul [Pos. 14532], care se află în Biblioteca Națională din Roma, în cadrul *Centrului național pentru studiul manuscrisului*), filă care lipsea însă din cutia care protejează astăzi manuscrisul; o copie a acestei file adăugate am lăsat-o la Biblioteca Națională din Torino pe 20 iunie 2006, și se găsește alături de *Elenco dei lettori che hanno studiato il seguente manoscritto: N°. 275...*, în *Sala manoscritti e rari* a aceleiași biblioteci.

5. Este vorba de incendiul care a izbucnit la Biblioteca Națională din Torino în noaptea dintre 25 și 26 ianuarie 1904; vezi S. BASSI, „La Biblioteca Nazionale di To-

Ms. *Taurinensis* B. VII. 30 fusese studiat și înainte de anul 1904 de savanți precum C. R. Gregory⁶, care într-un studiu din anul 1900 consemnează mai multe informații codicologice și paleografice referitoare la manuscris; D. G. Morin⁷ amintește și el de existența codicelui; G. Mercati îl citează într-o notă a unui articol din anul 1901⁸, iar G. Karo și I. Lietzmann îl menționează între manuscrisele care conțin așa-numitele „Catene-Scholi” la *Psalmi*⁹.

De asemenea, potrivit *Notelor bibliografice* („*Notizie Bibliografiche*”) așezate în continuarea *Listei cititorilor* („*Elenco dei lettori...*”) de la Biblioteca Națională din Torino, dar nu numai, se poate observa faptul că, din punct de vedere liturgic, nu există niciun studiu care să facă trimitere la Ms. *Taurinensis* B. VII. 30, fapt confirmat ulterior și de Stefano Parenti: „Este vorba de codicele B. VII. 30 de la Torino care, datorită importanței său comentariu catenar (*Catena Typus XXVI*), a atras interesul exegeților și patrologilor timp de mai bine de un secol, dar nu și pe al istoricilor cultului”¹⁰.

Manuscrisul *Taurinensis* B. VII. 30, alcătuit astăzi doar din 209 file¹¹, conține fragmente din *Psalmi*, din *Cântări* (Ode) și din varii co-

rino. Formazione delle raccolte e sistemazione nella nuova sede”, în: *Associazione Italiana Biblioteche. Bollettino d'informazione*, anul XV (1975), p. 17, și alții.

6. C. R. GREGORY, *Textkritik des Neuen Testamentes*, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1909.

7. D. G. MORIN, „Sancti Hieronymi Presbyteri Tractatus sive Homiliae in Psalmos quattuordecim”, în: *Anecdota Maredsolana*, vol. III, Pars III, *Sancti Hieronymi Presbyteri Tractatus novissime reperti*, Maredsolii, 1903.

8. G. MERCATI, „Note di letteratura biblica e cristiana antica”, în: *Studi e Testi*, 5, Tipografia Vaticana, Roma, 1901, p. 174, nota 2.

9. G. KARO și I. LIETZMANN, *Catenarum graecarum catalogus*, Göttingen, 1902, pp. 63-64.

10. „Si tratta del codice B. VII. 30 di Torino che, per l'importante commento catenario (*Catena Typus XXVI*), da più di un secolo ha attirato l'interesse di esegeti e patrologi, ma non degli storici del culto”, S. PARENTI, „Nota sul Salterio-Horologion del IX secolo Torino, Biblioteca Universitaria B. VII. 30”, în: *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata*, III s. 4 (2007), p. 275; vezi și S. PARENTI, „Nota sul Salterio-Horologion del IX secolo...”, p. 275, notele 3 și 4.

11. Potrivit *Catalogului* lui G. L. PASINI, manuscrisul număra la origine 383 de file, cf. *Codices manuscripti Bibliothecae Regiae Taurinensi...*, p. 470; alte studii indică ca număr originar 303 file, a se vedea de exemplu, C. R. GREGORY, *Textkritik...*, 61/ O^a.

mentarii la *Psalmi* și la *Ode*; fragmente din tropare și din rânduilele unor *Laude bisericești*: *Ceasul I, III, VI, IX, Obednița, Pavcernița Mare și Miezonoaptea*.

În concluzie, Ms. *Taurinensis B. VII. 30* este unul din cele 406¹² manuscrise grecești care alcătuiesc „vechiul fond” de la Biblioteca Națională din Torino, redactat pe pergament¹³, și care supraviețuiește incendiului din 1904.

2. Datarea codicelui *Taurinensis B. VII. 30*

În ceea ce privește data la care a fost redactat Ms. *Taurinensis B. VII. 30*, trebuie amintit, mai întâi de toate, că aceasta a fost deja propusă de numeroși specialiști.

Voi începe, așadar, cu prima datare a codicelui, consemnată de G. L. Pasini în *Catalogul* său, întocmit în anul 1749: „Membranaceus, [...] cum scholiis in margine eodem caractere descriptis non ante finem saeculi VIII”¹⁴.

Cu toate că au fost alcătuite numeroase *Inventare*¹⁵ ale manuscriselor din Torino până la anul 1794, totuși, data la care a fost scris Ms. *Taurinensis B. VII. 30* nu rezultă în niciunul dintre acestea; nici măcar *Inventarul* detaliat al lui Bencini, redactat la 1732¹⁶, nu o menționează.

De asemenea, nu se știe dacă în *Inventarul topografic al manuscriselor de la Biblioteca „Națională din Torino”*¹⁷ (*Inventario topografico dei manoscritti della Biblioteca „Nazionale di Torino”*), redactat de B.

12. „Prima che l'incendio del 1904 la depauperasse di una notevole quantità di materiale librario, la Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino conteneva almeno 405 manoscritti greci: 373 descritti da *Giuseppe Pasini*, 32 da *Carlo Oreste Zuretti*”, P. ELEUTERI, „Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino. Concordanze delle segnature dei manoscritti greci”, în: *Codices Manuscripti*, Heft 5, Jahrgang 15 (1990), p. 28.

13. „Membranaceus, foliis constans 383, literis majoribus exaratus...”, G. L. PASINI, *Codices manuscripti Bibliothecae Regii Taurinensi...*, p. 470.

14. *Codices manuscripti Bibliothecae Regii Taurinensi...*, p. 470.

15. Cf. A. GIACCARIA, „I fondi medievali della Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino”, în: *Pluteus* 2 (1984), pp. 185-186.

16. „...dettagliato inventario dei manoscritti della Biblioteca dell'Università di Torino redatto nel 1732 dal Bencini”, A. GIACCARIA, „I fondi medievali...”, p. 186.

17. La acea vreme, *Biblioteca Universitară* din Torino, cf. A. GIACCARIA, „I fondi medievali...”, p. 186.

Peyron între anii 1860-1870, și distrus în incendiul din 1904¹⁸, era menționată data redactării Ms. *Taurinensis B. VII. 30*.

Potrivit indiciilor din documente, un lucru este însă sigur: data la care a fost redact codicele nu va fi indicată în niciun alt *Inventar* alcătuit fie înainte de 1749, fie între 1749 și 1904.

C. R. Gregory, care a studiat codicele *Taurinensis B. VII. 30* în zilele de 8 și 9 februarie 1886¹⁹, afirmă că el poate fi datat în secolul VIII sau IX²⁰.

Într-un articol din 1901, în care vorbește despre „diverse comentarii atribuite lui Atanasie și Isihie”²¹, G. Mercati²² menționează într-una din note Ms. *Taurinensis B. VII 30*, care ar putea fi datat, după părerea lui, în secolele VIII/IX²³.

G. Karo și I. Lietzmann, în așa-numitul „*Catalogo delle catene*”, redactat în anul 1902, notează că manuscrisul este din secolul VIII²⁴.

O datare un pic cam „pretențioasă” o găsim la D. G. Morin, consemnată într-un studiu alcătuit în anul 1903, în care susține că Ms. *Taurinensis B. VII 30* ar putea fi datat în secolele X-XI²⁵.

După deteriorarea manuscrisului în incendiul din 1904, specialiștii, fiecare în felul său, și în baza indicilor de care vor dispune, vor încerca să stabilească vechimea codicelui, astfel: unii vor afirma că a fost scris în secolele VIII sau IX, iar alții, că este posibil ca el să fi fost redactat chiar în secolele X-XI.

18. A. GIACCARIA, „I fondi medievali...”, p. 187.

19. *Textkritik des Neuen Testamentes...*, p. 61; „Visto dal Gregory 8-9/II/1886”, cf. *Notizie Bibliografiche*, care se găsesc în continuarea „*Listei cititorilor*...” („*Elenco dei lettori*...”).

20. „O^h: Turin, Nationalbibliothek B. VII. 30. 8. oder 9. Jhdt”, C. R. GREGORY, *Textkritik des Neuen Testamentes...*, p. 61.

21. „dei varî commentarî attribuiti ad Atanasio e ad Esichio”, cf. G. MERCATI, *Note di letteratura biblica...*, p. 172.

22. *Note di letteratura biblica...*, p. 172.

23. „cod. Torinese 342 in onciale del sec. VIII/IX”, G. MERCATI, *Note di letteratura biblica...*, p. 174, nota 2.

24. „*Taurinens. B I 10* (342 Pasini). s. VIII”, cf. *Catenarum graecarum catalogus*, p. 63.

25. „X. Quae subnexa sunt graeca in Psalmos fragmenta ex codice Taurinensi graec. B. VII. 30, saec. ut videtur X/XI...”, *Prefatio*, în: *Sancti Hieronymi Presbyteri...*, p. XIX.

Potrivit indicației care compare într-o foică atașată la începutul codicelui, foarte probabil în perioada în care a fost restaurat²⁶, și care se găsește astăzi în mapa care îl protejează, Ms. *Taurinensis B. VII. 30* ar fi din secolul VIII: „B. VII. 30. Pas. gr. CCCXLII. *Salterio greco con commenti* (onciale). Sec. VIII“.

De asemenea, conform filei 1° din așa-numitul „*Elenco dei lettori...*“, păstrat în „*Sala manoscritti e rari*“ din Biblioteca Națională Universitară din Torino, Ms. *Taurinensis B. VII. 30* este datat în secolul VIII: „Segnature del codice (B – VII – 30), Vol. 1. PSALTERIUM (gr.). Membr., sec. VIII, cc. 303. (Pasini, Gr. 342)“.

Într-o notă din 20 octombrie 1904, care se găsește redată pe o a doua filă atașată la începutul manuscrisului²⁷, W. O. E. Oesterley, vorbind despre Ms. *Taurinensis B. VII. 30*, pare să afirme că unele fragmente²⁸ din codice ar aparține secolelor X-XI: „C'est un ms contenant des fragments (en grec) des Psalms (X-XI c.)“.

Icilio Guareschi, în studiul său foarte documentat, din iunie 1904²⁹, pe care avea să-l intituleze emfatic: „*La chimica applicata alle biblioteche*“³⁰, menționează, printre altele, data redactării Ms. *Taurinensis B. VII. 30*: „*Salterio in lettera onciale del secolo VIII...*“³¹.

Unul dintre puținii cercetători (poate chiar singurul) care vor intra, în mod fericit, în posesia câtorva fotografii (numai trei)³² ale Ms.

26. În această foică se menționează, printre altele, data la care codicele a fost examinat de către dr. Oesterley, amănunt care nu ne ajută însă să determinăm momentul exact al atașării acesteia: „Esaminato dal d^r Oesterley. 12 sett. 1904“, cf. *Taurinensis B. VII. 30*, 1° „foglietto“.

27. A se vedea microfilmul (Pos. 14532), păstrat în Biblioteca Națională din Roma, în cadrul așa-numitului „*Centro nazionale per lo studio del manoscritto*“.

28. Este vorba probabil de fragmente din psalmul 88, 10-27 (cf. *Taurinensis B. VII. 30*: XXI^{r-v}, [??]^{r-v}), redată cu minusculă.

29. „Osservazioni ed esperienze sul ricupero e sul restauro dei codici danneggiati dall'incendio della Biblioteca Nazionale di Torino“, în: *Memorie della Reale Accademia delle Scienze di Torino*, Serie II, LIV (1904), p. 31/453.

30. I. GUARESCHI, „Osservazioni ed esperienze...“, p. 1/423.

31. I. GUARESCHI, „Osservazioni ed esperienze...“, p. 31/453.

32. W. O. E. OESTERLEY, „A lost uncial codex of the Psalms“, în: *The Expository Times* 17 (1905-1906), p. 353; „J'espère de vous envoyer les **trois** photographes (sic!) du Psautier...“, cf. unei note care aparține aceluiași Oesterley, din 20 octombrie 1904, și care se găsește redată pe o a doua filă atașată la începutul codicelui.

Taurinensis B. VII. 30 de dinainte de incendiul din 25-26 ianuarie 1904, este W. O. E. Oesterley, pe care l-am amintit deja; acesta, revenind asupra vechimii codicelui, notează într-un articol, redactat în 1905, că ar aparține secolelor VIII/IX³³.

J. J. Kl. Waldis, care avea să citească, fără doar și poate, studiul lui D. G. Morin din 1903, va afirma mai târziu, în baza observațiilor acestuia din urmă, că data la care a fost redactat Ms. *Taurinensis B. VII. 30* nu poate fi stabilită dincolo de secolele X-XI³⁴.

A. Rahlfs, în așa-numitul „*Catalogo dei manoscritti greci dell'Antico Testamento*“, editat în 1914³⁵, îmbunătățit și reeditat în 2004³⁶, indică ca și dată a redactării codicelui *Taurinensis B. VII. 30*, secolul VIII.

În *Inventarul* din 1922, F. Cosentini menționează în baza descrierii lui Pasini³⁷, Ms. *Taurinensis B. VII. 30* astfel: „R³⁸ 275. (B – VII – 30). Psalterium (gr.). Membr., sec. VIII, cc. 303. (PASINI, Gr., 342)“³⁹.

H. Schneider, care avea să redacteze în anul 1949 un articol impresionant privind diverse aspecte cuprinse în *Psaltirea liturgică*, afirmă printre altele, că Ms. *Taurinensis B. VII. 30* este din secolul VIII⁴⁰.

Revenind asupra mult disputatei vechimi a codicelui *Taurinensis B. VII. 30*, G. Mercati notează într-un articol din 1952, în care tratează

33. „The MS. in question was a Greek uncial of the Psalms, belonging to the eighth or, at latest, ninth century“, „A lost uncial...“, p. 353.

34. „Äußerster «terminus ad quem» ist das 10. oder 11. Jahrhundert, da nach Morins Ansicht aus dieser Zeit die Turiner Handschrift stammte“, *Hieronymi Graeca in Psalmos Fragmenta untersucht und auf ihre Herkunft geprüft*, Münster i. W., 1908, p. 2.

35. „B. VII. 30 (B. I. 10). VIII“, *Verzeichnis der griechischen Handschriften des Alten Testaments*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1914, p. 299.

36. „B. VII. 30 (B. I. 10). VIII“, *Verzeichnis der griechischen Handschriften des Alten Testaments*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2004, p. 370.

37. „Prefazione“, în A. SORBELLI, *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia. Volume XXVIII-Torino*, Libreria Editrice Leo S. Olschki, Firenze, 1922, p. 6.

38. Această literă indică după F. Cosentini (a se vedea în „*Prefazione*“), faptul că în anul 1922 manuscrisul era deja restaurat.

39. A SORBELLI, *Inventari dei manoscritti...*, p. 34; precizarea de la pagina 241 din acest *Inventar*, lasă să se înțeleagă că el ar fi fost alcătuit de Prof. Francesco Cosentini.

40. „Die Katenen-Hs. *Turin*, Bibl. Naz., *B VII 30* des 8. Jhs.“; „Psaltêrion David tou hagiopolitou, în: *Turin*, B. Naz., *B VII 30* des 8 Jhs.“, „Die biblischen Oden“, în: *Biblica* 30 (1949), pp. 59, 451.

însă despre așa-numita „catena perduta (XXVI) del Salterio Torinese in unciali B VII 30 (Pasini 342)“, că manuscrisul este din secolul VIII⁴¹.

Potrivit lui M. Richard, Ms. *Taurinensis B. VII. 30* aparține secolului VIII⁴².

Între manuscrisele menționate de K. Aland într-un studiu redactat în 1963, Ms. *Taurinensis B. VII. 30* este menționat ca fiind un codice din secolul IX⁴³.

E. Mühlenberg, într-o lucrare din anul 1978, notează că Ms. *Taurinensis B. VII. 30* a fost redactat în secolul VIII⁴⁴.

S. Bassi, în „*Introducerea*“ unui studiu aparținând lui C. Segre Montel, în care acesta din urmă tratează despre manuscrisele din Biblioteca Națională din Torino, care conțin miniaturi, precizează, printre altele, și data redactării Ms. *Taurinensis B. VII. 30*: „...il *Psalterium* greco dell'VIII sec. B. VII. 30“⁴⁵.

M.-J. Rondeau, unul dintre specialiștii care au examinat îndeaproape Ms. *Taurinensis B. VII. 30*, menționează ca dată a redactării codi-

41. „Sulla catena perduta (XXVI) del Salterio Torinese in unciali B VII 30 (Pasini 342)“, în: „Alla ricerca dei nomi degli «altri» traduttori nelle Omilie sui Salmi di S. Giovanni Crisostomo e variazioni su alcune catene del Salterio“, *Studi e Testi* 158, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, 1952, p. 176.

42. „...représentée par un seul manuscrit en onciale du VIIIe siècle, le cod. TURIN, Bibl. nat. B VII 30 (Pasini, gr. 342)“, „Quelques manuscrits peu connus des chaînes exégétiques et des commentaires grecs sur le Psautier“, în: *Bulletin d'information de l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes*, 3 (1954), p. 90.

43. „Inhalt/U-IPsO, Jh./IX cioè [Lezionario onciale, vangeli secondo ordinario bizantino, salterio con cantici biblici, del sec. IX]“, K. ALAND, *Kurzgefasste Liste der Griechischen Handschriften des Neuen Testaments. I. Gesamtübersicht*, Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1963, p. 281; „la datazione al IX secolo è ripresa anche in K. Aland et alii, *Kurzgefasste Liste der griechischen Handschriften des Neuen Testaments. Zweite, neubearbeitete und ergänzte Auflage* (Arbeiten zur Neutestamentlichen Textforschung, Band 1), Berlin - New York 1994, 301“, S. PARENTI, „Nota sul Salterio-Horologion del IX secolo...“, p. 276, nota 11.

44. „Die Handschrift Taurinensis B VII 30 (Pasini 342) ist die älteste bekannte Katenenhandschrift (VIII s.)“, *Psalmenkommentare aus der Katenenüberlieferung*, t. 3, Berlin-New York, 1978, p. 36.

45. S. BASSI, „Introduzione ai manoscritti della Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino“, în: C. SEGRE MONTEL, *I manoscritti miniati della Biblioteca Nazionale di Torino. Volume primo: I manoscritti latini dal VII alla metà del XIII secolo*, Officine Grafiche G. Molfese, Torino, 1980, p. XXX.

celui, secolele VIII-IX⁴⁶; într-o notă⁴⁷ a studiului său, enumeră nu mai puțin de șapte specialiști, pe care i-am amintit și eu, care vor propune la rândul lor o dată a redactării codicelui.

Potrivit cercetărilor mele mai vechi, G. Dorival ar fi fost ultimul dintre specialiștii care aveau să stabilească o dată „exactă” a redactării Ms. *Taurinensis* B. VII. 30; acesta va propune secolul VIII⁴⁸, ca fiind o primă dată a redactării codicelui, acceptată de marea majoritate a specialiștilor, iar începutul secolului al IX-lea⁴⁹ sau prima jumătate a acestui secol⁵⁰, ca fiind o a doua posibilă dată a redactării codicelui.

După părerea mea, observația lui G. Dorival privind data la care a fost redactat Ms. *Taurinensis* B. VII. 30 pare a fi una completă, fapt pentru care o voi reda în continuare:

„Le *terminus ante quem* est constitué par la date du *Taurinensis*; comme ce dernier est écrit en onciales, on le date communément du 8e siècle; mais si, comme cela est possible, le *Taurinensis* est originaire d’une région quelque peu excentrique de l’Empire byzantin, on songera aussi à une date plus tardive, la première moitié du 9e siècle par exemple; la translittération, en effet, s’est effectuée d’abord à Constantinople et ses dépendances, avant d’atteindre le reste du monde de langue grecque.

Le *terminus a quo* est fourni par la présence d’un fragment de Germain de Constantinople, mort vers 733; cette présence a été étudiée à propos du *Coislinianus* 187 et de l’*Oxoniensis* Auct. D.4.1; elle correspond normalement à un travail caténal que l’on peut situer dans les années 780-850. Faut-il ici proposer une date antérieure? Il faudrait en ce cas que notre chaînes-scholies ait été élaborée dans un centre iconophile; cela ne peut être exclu⁵¹.

46. *Les Commentaires patristiques du Psautier (IIIe-Ve siècles)*, Vol. I, Orientalia Christiana Analecta 219, Pontificio Istituto Orientale, Roma, 1982, p. 262.

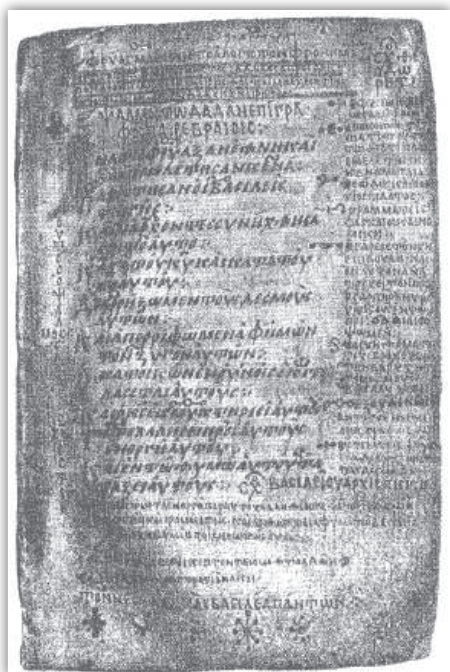
47. M.-J. RONDEAU, *Les Commentaires patristiques...*, p. 262, nota 78.

48. „Le *Taurinensis* est daté communément du 8e siècle”, *Les Chaînes exégétiques grecques sur les Psaumes. Contribution à l’étude d’une forme littéraire*, Tome 2, Spicilegium Sacrum Lovaniense. Études et documents 44, Peeters, Leuven, 1989, pp. 128, 140.

49. *Les Chaînes (tome 2)...*, p. 128.

50. *Les Chaînes exégétiques grecques sur les Psaumes. Contribution à l’étude d’une forme littéraire*, Tome 1, Spicilegium Sacrum Lovaniense. Études et documents 43, Peeters, Leuven, 1986, p. 50; vezi și *Les Chaînes (tome 2)...*, p. 140.

51. *Les Chaînes (tome 2)...*, p. 140.

Ms. *Taurinensis B. VII. 30* Copie
din articolul lui W. O. E. Oesterley, f. 28^r

În încheiere, țin să precizez că este foarte probabil ca indiciile privind data redactării Ms. *Taurinensis B. VII. 30* să fie mult mai multe, unele dintre ele aparținând ultimilor ani, ca de exemplu cea a profesorului Stefano Parenti, care este de părere că manuscrisul ar fi fost redactat în Italia Meridională, spre sfârșitul secolului al IX-lea⁵².

3. Manuscrisul Taurinensis B. VII. 30 – o Psaltire cu două moduri de întrebuințare

Manuscrisul B. VII. 30 de la Biblioteca Națională din Torino este, fără doar și poate, o *Psaltire*; ceea ce ne interesează, în mod deosebit, și căutăm să demonstrăm, în măsura în care forma actuală a codicelui o permite, este faptul că vorbim despre o *Psaltire liturgică*⁵³, cu două moduri de întrebuințare.

Se pare că, copistul acestui manuscris nu se „răzgândește”, ca în cazul celebrului manuscris *Sinai gr. 863*, datat în sec. IX (potrivit afirmațiilor Pr. Juan Mateos), ci, într-adevăr, dorește să redacteze o *Psaltire*; faptul că va adăuga și un Ceaslov rămâne totuși o „necunos-

52. „...il Torino B.VII.30, horologion copiato in Italia meridionale verso la fine del IX secolo”, „Un fascicolo ritrovato dell'horologion Sinai gr. 863 (IX secolo)”, în: *Orientalia Christiana Periodica*, 75 (2009), p. 352; mai multe detalii privind data redactării Ms. *Taurinensis B. VII. 30*, vezi în S. PARENTI, „Nota sul Salterio-Horologion del IX secolo...”, pp. 276-278.

53. De altfel, denumirea mult uzitată de specialiști, aceea de *Psaltire biblică*, este mai puțin exactă, în opinia Pr. Robert Taft; a se vedea R. TAFT, „Mount Athos: A Late Chapter in the History of the 'Byzantine Rite'”, în: *Dumbarton Oaks Papers* 42 (1988), p. 181.

cută”, deși unele dintre manuscrisele liturgice vechi ale *Ceaslovului* (*Horologium*) sunt gândite și redactate în acest mod⁵⁴.

Iată observația Pr. Juan Mateos, amintită în precedență și care vine să „lămurească” oarecum această uzanță: „Dar de ce scribul a început manuscrisul cu primele trei στάσεις (stări, n.n.) ale Psaltirii? Nu știm. Se pare că începuse să copieze o Psaltire liturgică și că, după Psalmul 8, s-a răzgândit și a început să copieze un Horologion”⁵⁵.

În *Introducerea*⁵⁶ la *Ceaslovul* (ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ) editat la Chévetogne în 1975, observația Pr. Juan Mateos este „întregită” în maniera următoare, și se face astfel lumină în ceea ce privește legătura „firească” dintre *Ceaslov* și *Psaltire*, ca în cazul primelor ediții ale Orologhiului (*Ceaslovului*):

„«Psaltirea continuă», dragă slavilor până astăzi: *Psaltir's vozsledovaniem* sau *Psaltir' slědovannaja*, unde *Ceaslovul* urmează în mod natural Psaltirea, din care este într-un fel o anexă. Titlul *Ceaslovului* citat din secolul al IX-lea⁵⁷ este semnificativ în acest sens: «*Ceaslovul după canonul Lavrei Sfântului Părintelui nostru Sava*». Canon înseamnă aici

54. Vezi de exemplu *Sinai gr. 871*, datat în sec. XVI („871. *Horologium et Psalterium*. Cod. chart. 21 X 13, 5 centim. fol. 396, saec. xvi. scr.”), cf. Viktor GARDTHAUSEN, *Catalogus codicum Graecorum Sinaiticorum*, E Typographie Clarendoniano, Oxonii, 1886, p. 188.

55. „Mais pourquoi le scribe a-t-il commencé le ms. par les trois premières στάσεις du psautier? Nous l'ignorons. On a l'impression qu'il avait commencé à copier un psautier liturgique et que, après le psaume 8 il s'est ravisé et s'est mis à copier un Horologion”, Juan MATEOS, „Un horologion inédit de Saint-Sabas. Le Codex sinaïtique grec 863 (IXe siècle)”, în: *Mélanges Eugène Tisserant. Vol. III. Orient chrétien. 2ème partie*, Studi e Testi 233, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, 1964, p. 60.

56. „Le «Psautier continué», cher aux Slaves jusqu'aujourd'hui: *Psaltir's vozsledovaniem* ou *Psaltir' slědovannaja*, où l'horologion suit très naturellement le psautier dont il est en quelque sorte un appendice. Le titre de l'horologion cité du 9e siècle est significatif à cet égard: «Horologion selon le canon de la laure de notre saint Père Sabas». Canon veut dire ici norme de la psalmodie; l'horologion indique en premier lieu la mesure de la répartition du psautier dans l'office à l'usage du lecteur. Le Psautier continué contient habituellement un «office à l'usage des ermites» indiquant la manière de dire le psautier avec un minimum de prières et de tropaires”, *La prière des heures: Ωρολόγιον*”, în: *La prière des églises de rite byzantin 1*, Éditions de Chévetogne, Chévetogne, 1975, pp. 51-52.

57. Este vorba desigur de faimosul codice *Sinai gr. 863*, datat în sec. IX, amintit deja.

normă de psalmodie; Ceaslovul indică în primul rând modul distribuției Psaltirii în cadrul slujbei pentru uzul citețului. *Psaltirea continuă* conține de obicei o «rânduială pentru uzul pustnicilor» care indică modul de a citi Psaltirea având la îndemână un minim de rugăciuni și tropare⁵⁸.

Revenind la tema propusă, și anume așa-zisa *Psaltire liturgică* care „putea fi uzitată în două tipuri de celebrare, cea palestiniană și cea constantinopolitană de sorginte acemită”⁵⁹, voi reda în continuare observația Pr. Miguel Arranz, care vizează renumitul codice *Chludov 129 Δ* [*Psaltire*, sec. IX]:

„In questo salterio in cui il testo dei salmi si segue in lettura continua senza a prima vista nessuna destinazione liturgica, si trovano delle interessantissime iscrizioni marginali: le doxai del salterio palestinese da una parte, e le brevi risposte antifonali di sole tre parole delle antiphona costantinopolitane dall'altra. Il che vuol dire che lo stesso libro poteva essere usato in due tipi di celebrazione, quella palestinese e quella costantinopolitana di stampo acemete, cioè di recitazione privata e non cantata, come avveniva a Santa Sofia e nelle altre chiese popolari”⁵⁹.

Această particularitate însă (cea din codicele *Chludov 129 Δ*), ar putea fi „extinsă” și la alte manuscrise, ca de exemplu codicele *Taurinensis B. VII. 30* (sec. VIII/IX), la origine o *Psaltire* cu o structură dublă; acest codice ar putea fi considerat, dată fiind asemănarea cu celebrul manuscris *Chludov 129 Δ*, drept o *Psaltire liturgică* uzitată în două tipuri de celebrare: cea palestiniană și cea constantinopolitană; din păcate, numai în baza unei singure file salvate din codicele *Taurinensis B. VII. 30*, redată de W. O. E. Oesterley⁶⁰, este foarte greu să „determinăm” întreaga structură a Psaltirii și, deci, să putem emite ipoteze juste.

58. „**Achemiți** [gr. ἀκοίμηται, «cei fără somn»]. Au fost numiți astfel călugării dintr-o comunitate fondată în Siria de sfântul Alexandru Achemitul, mutată de el însuși la Constantinopol, în jurul anului 425. Numele de «achemit» era datorat faptului că Alexandru a împărțit călugării în grupuri care se succedau neîntrerupt în biserică în recitarea psalmilor, pentru a asigura astfel *laus perennis* sau rugăciunea continuă (cf. 1 Tes 5, 17)...”, C. CAPIZZI, „Achemiți”, în: Edward G. FARRUGIA S.J., *Dicționarul Enciclopedic al Răsăritului creștin*. Traducerea din limba italiană Adrian Popescu, Vasile Rus, Ioan Muntean și Andrei Mărcuș, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2005, p. 26.

59. *Judicium de Thesi Doctorali N. Preda*, Pontificio Istituto Orientale, Roma, 2005, p. 3.

60. W. O. E. OESTERLEY, „A lost uncial...”, p. 356.

4. *Manuscrisul Taurinensis B. VII. 30* – *un Ceaslov de factură savaită*

Studiul de față nu caută să susțină cu tărie ipoteza potrivit căreia codicele *Taurinensis B. VII. 30* ar fi sau ar putea fi cel mai vechi *Ceaslov* (*Horologion*), ci pune în lumină o serie de aspecte care rezultă din analiza acestui manuscris.

Cel mai surprinzător lucru însă, privește faptul că rânduiala *Laudelor bisericești* din manuscrisul *Taurinensis B. VII. 30* (în esență, o *Psaltire liturgică* împărțită în „καθίσματα“ și „δόξα“ și nu un *Ceaslov*), sec. VIII/IX, nu seamănă cu cele care au apărut în codicele redactate în secolele imediat următoare (IX, X sau XI), ci mai mult cu actuala rânduială a *Laudelor bisericești*, deși Pr. Miguel Arranz afirmă că primul *Ceaslov* de factură savaită, „înruit“ cu cel din uzul liturgic actual, va fi redactat undeva în sec. al XII-lea: „A trebuit să așteptăm până în secolul al XII-lea pentru a avea un *Ceaslov* înruit cu al nostru“⁶¹.

Că Manuscrisul *Taurinensis B. VII. 30* este și un (*Ceaslov*) *Horologion* de „factură“ savaită, lucrurile sunt foarte clare, iar documentele și studiile par a preciza acest aspect.

Iată ce spune Stefano Parenti despre conținutul codicelui *Taurinensis B. VII. 30*:

„L'horologion inizia sul verso dell'attuale f. 139 a seguito della Dosologia conclusiva delle Odi. Del titolo policromo originario è possibile leggere soltanto [ἡμέ]ρας, che probabilmente stava per Αἱ ὥραι τῆς ἡμέρας, formulazione che richiama il titolo dell'Ora Prima (εἰς πρώτην ὥραν τῆς ἡμέρας) nel contemporaneo *Sinai gr. 863*“⁶².

Această din urmă descriere a codicelui *Taurinensis B. VII. 30*, pare să fie „identică“ cu cea oferită de Pr. Miguel Arranz, atunci când descrie codicele *Sinai gr. 863* (sec. IX), un *Ceaslov* (*Horologion*) de sorginte eminamente savaită:

61. „Il faudra attendre le XIIe s. pour avoir un horologe proche parent du nôtre“, M. ARRANZ, „Les grandes étapes de la Liturgie Byzantine: Palestine-Byzance-Russie: Essai d'aperçu historique“, în: *Liturgie de l'église particulière et liturgie de l'église universelle*, Bibliotheca Ephemerides Liturgicae Subsidia 7, Centro Liturgico Vicenziano - Ed. liturgiche, Roma, 1976, p. 57.

62. S. PARENTI, „Nota sul Salterio-Horologion del IX secolo...“, p. 279.

„Le *Sinaï gr. 863* du IXe s. est un horologe du monastère de Saint-Sabas qui ne contient que les Heures du jour: Prime, Tierce, Sexte, None, l'office des Typika (qui ici est un office de communion), les Vêpres et l'office de la première heure de la nuit, qui malheureusement n'est pas complet”⁶³.

Concluzii

Codicele *Taurinensis B. VII. 30* (PAS. GR. CCCXLII), unul dintre cele mai vechi și mai valoroase documente, puțin analizat din punct de vedere liturgic, reprezintă, în opinia mea, o adevărată comoară pentru știința liturgică orientală, întrucât oferă indicii foarte prețioase despre originea așa-numitelor *Laude bisericești* de rit bizantin, în special despre structura primară a rânduiei unora dintre *Laudele bisericești*. Cel mai surprinzător lucru însă, privește faptul că rânduiala *Laudelor bisericești* din manuscrisul *Taurinensis B. VII. 30* (în esență, o *Psaltire* liturgică împărțită în „καθίσματα” și „δόξα” și nu un *Ceaslov*), nu seamănă cu cele care au apărut în codicele redactate în secolele imediat următoare, ci mai mult cu actuala rânduială a *Laudelor bisericești*.

Cel mai dificil lucru legat de *Taurinensis B. VII. 30* pare a fi, în opinia mea, reconstituirea istoriei sale, adică să spunem de unde și cum a ajuns la Biblioteca Națională din Torino; informațiile limitate despre el nu fac decât să îngreuneze orice tip de cercetare.

S-ar putea spune, de asemenea, că istoria codului *Taurinensis B. VII. 30* se bazează pe două momente foarte diferite ale existenței sale: pe de o parte, sosirea mai puțin „cunoscută” la Biblioteca Națională din Torino și înregistrarea în diversele inventare ale Bibliotecii, iar pe de altă parte, deteriorarea survenită în anul 1904, care semnifică, se pare, și începutul adevăratei sale istorii, adică restaurarea sa.

63. M. ARRANZ, „Les grandes étapes de la Liturgie Byzantine...”, p. 57.